

KÜRSÜMÜZÜN 50. YILI MÜNASEBETİYLE

Z İ Y A G Ö K A L P

Nurettin Şâzi KÖSEMİHAL

İmparatorluk başkenti, başlıca kültür merkezi İstanbul yüzlerce yıl Doğudan gelen nice ünlü sanatçının, velinin, düşünürün, bilginin, şeyhin yüklü başlarıyla, heyecan dolu gönülleriyle beslenmiştir. Ama bütün bunlar hep Doğunun : akıldan çok sezgiye, dıştan çok içe, gerçekten çok hayale, yöntemli (metodlu) çalışmadan çok, kendiliğindenliğe (spontanité), sezgiye eğilimli Yakındoğu uygarlığının mistik esintileriydi.

İşte, gelişme ve duraklama çağlarında İmparatorluğun beynini hep gönüllere rahatlık, gevşeklik veren bu mistik düşünüş sarmıştı. Ama 17 nci yüzyılın sonlarında İmparatorluk birbirini kovalayan yenilgilerle sarılmaya, çözülmeye yüz tutunca dikkatler birden Batı dünyasına çevrildi. 18 inci yüzyılda ordu, donanma, Batılılaşma yoluna girdi. 19-uncu yüzyılın ortalarına doğru Tanzimat'la bu hareket genel bir biçim aldı. Bütün sosyal kurumlara yayıldı. Ama Tanzimat Osmanlısı ne yüzyıllardan beri kanına işlemiş Yakındoğu uygarlığından sıyrılabiliyor, ne de can telaşıyla bağlandığı Batının yeniliklerinden vazgeçebiliyordu. İki uygarlığa bağlı kurumların birlikte bulunması Tanzimat'ın özelliğidir. Bu dönemde Doğu - Batı eğitimi, öğretimi, hukuku, mahkemesi, düşüncesi, zevki, İmparatorluğun yıkılışına kadar birbirine paralel olarak atbaşı beraber gitmiştir.

Yüzyılımızın başlarında aydınlarımız her türlü yeniliği Batıdan, Batının büyük kültür merkezlerinde yetişenlerden beklerken, çok şaşırtıcı bir olayla karşılaştılar. Beklenen önder her zamanki gibi gene doğudan geliyordu. Ama bu sefer gelen, Doğunun mistik, bulanık buğulu düşünüşünü değil de, Batının açık, seçik, olumlu bilim düşünüşünü getiriyordu.

Yirmisine kadar Yakındoğu İslâm uygarlığının en güçlü merkezlerinden birinde, Diyarbakır'da yetişen inanlı, ülkücü bir insan kalsın İstanbul'a gelsin, zamanının en seçkin düşünürlerini, ozanlarını, romancılarını

hikâyecilerini, politikacılarını etrafına toplasın, onlara sistemli olarak Batı bilimini aşılansın; onlarda ulusculuk, türkçülük bilincini uyandırısın, daha doğrusu onlara her yönüyle Türklüğünü duyursun. Üstelik memlekette, yepyeni bir bilimin, sosyolojinin kurucusu, yayıcısı olsun; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bundan tam elli yıl önce bir sosyoloji kürsüsü kazandırsın, bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de o sırada iktidarda olan politik partinin ideolojisini hazırlasın, iktidarın beyni olsun... Bütün bunlar aklın alacağı şeyler miydi!...

Onun kurmuş olduğu kürsünün başkanı olarak kendisine olan hayranlık duygularımı böylece bildirdikten sonra hemen belirteyim ki : Ziya Gökalp en aşağı Durkheim okuluna bağlı dünya çapındaki sosyologlar kadar orijinaldir.

Gökalp "*Türk Medeniyeti Tarihi*" adlı ana eserinde Türklerin İslâm'dan önceki dinini, düşüncesini, devlet örgütünü, ailesini, ekonomisini Durkheim'in sosyoloji yöntemiyle incelemiştir.

Gerçi yapıtı bugün bir çok bakımdan eleştirilebilir. Kusurlu kaynaklara başvurduğu; olguları, belgeleri, sistemine uygulamak için zorladığı, nesnel (objektif) likten uzaklaştığı, kendince bir takım sonuçlara vardığı ileri sürülebilir. Ama hemen hatırlatalım : Tarih boyunca hangi büyük düşünür kendini bu türlü eleştirmelerden kurtarabilmiştir?

Gökalp'in en güçlü yönlerinden biri de sistemeçiliğidir. Bunun için de İmparatorluğun yıkılışı sırasında çatışma halinde olan çeşitli akımları uzlaştırmaya çalışan şu formülünü hatırlatmak yeter : "*Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim*".

19 uncu yüzyılın sonlarında Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa'larla dilde türkçülük biçiminde başlayan, hızla gelişen ulusculuk akımı, Gökalp'in heyecanlı ve taşkın ulusçu ruhunda son haddine ulaşmıştı.

Gökalp'e göre türkçülüğün üç dönemi vardır :

- a) Gerçek türkçülük, Anadolu türkçülüğü,
- b) Yakın ülkü : Oğuzistan, Anadolu, Azerbeycan, İran, Harzem Türklerinin birleşmesiyle doğacaktır.
- c) Uzak ve büyük ülkü : Turan.

Bu arada Gökalp'in ırkçılıkla hiç bir ilgisi olmadığını da belirtelim. Yazılarında aldığımız şu satırlar, onun ırkçılığa nasıl kesin bir dille karşı durduğunu gösterir : "Her kavim, ırkdaşlardan mürekkep bir heyet

değil, harsdaşlardan mürekkep bir zümredir”, "...umum Türklerin teşkil ettiği hey'eti mecmuaya ırk nâmını vermek doğru değildir. Türkler eski zamanda müşterek bir harsa malik oldukları için, bugün bir kavimden ibarettirler"¹. Ziya Gökalp'in yazılarında bu türden daha bir çok örnek bulmak mümkün...

Gökalp, hars (kültür) ve medeniyet kavramlarını da kesin olarak birbirinden ayırır. Kendisine göre : Kültür ulusaldır, Medeniyet (uygarlık) uluslararasıdır. Kültür değer yargılarına, medeniyet (uygarlık) gerçek yargılarına dayanır. "Hars, cemiyetlerin derunî inkişafından, medeniyet ise muhtelif harsların ihtilâtından husule gelir"². "Bir millette hars bulunuyorsa, harsî bir cereyan, harsî bir hareket varsa, onun neticesi olarak medeniyet de inkişafa başlar", "Bir memlekette dinî, mefkurevî, millî bir aşk doğunca harsın esasını teşkil eder. Hars bir cemiyetin hissî heyecanı olarak inkişaf ettikçe medeniyet de tevessü etmektedir. Fakat medeniyet bir kere kuvvetlenince hars da zayıflamağa başlar", "Medeniyet orta malıdır, kolayca iktisap edilir. O, taklitte de alınabilir. Ecnebî mütehasıslar da memlekete ithal edilebilir. Bunun mevcudiyeti büyük bir tehlike sayılmaz. Fakat hars böyle değildir, sun'î vesaitle doğmaz, o kendiliğinden tabii olarak doğar, hars tekâmül tarikiyle olur. Tekâmülü dahilî bir hamledir. İçten dışarıya bir inkişaftır. Bir millette hars yoksa, onu hariçten alamayız. O ısmarlanmaz... Hars bir cemiyette bozulsa bile ancak münevver sınıfta bozulur. Çünkü bunlar medeniyetle temasa gelmektedir"³.

Gökalp'in kültür ve uygarlık üzerine bu düşünceleri de bugün bir çok yönden tartışma konusu olabilir.

Bundan 50-60 yıl önce sosyolojinin gözde konularından biri de birey (fert) - toplum çatışmasıydı. Bireyle toplumu karşı karşıya koyan bu görüş sosyologları o zaman bireyci, toplumcu diye iki zümreye ayırmıştı.

Gökalp, "Ben, Sen, O yok. Biz varız", "Fert yok, Cemiyet var" gibi formülleriyle toplumcu görüşün en aşırı tarafları arasında yer alır.

Hemen belirtelim : Bugün sosyoloji bu birey-toplum tartışmasını kapatmıştır. Bugün bunlar iki ayrı varlık gibi değil de, bir ve aynı varlığın birbirini tamamlayan iki unsuru gibi görünmektedir.

1) Yeni Mecmua, 26 eylül 1918, sayı : 62.

2) Yeni Mecmua, 12 eylül 1918, sayı : 61.

3) Doğu Mecmuası, İlkteşrin 1943, sayı 12, sahife 67 ve devamı. (Gökalp'in 1918 de İstanbul Üniversitesinde verdiği bir konferans) (E. B. Şapol-yo notları).

Kıyası bugün Gökalp'in yapıtları, görüşleri, her büyük düşünür gibi türlü yönlerden eleştirilebilir. Ama bir insanın gerçek değeri, büyüklüğü ancak çağına oturtulduğu zaman anlaşılır.

Gökalp bundan 50 yıl önce, Batının en ileri akımlarından birini Durkheim'in "Sosyolojizm" akımını memleketimize getirmekle, kendi izinde gideceklere tutulacak yolu göstermiştir.

Gökalp öleliden beri dünya yürüyor, toplumlar her alanda son hızla gelişiyor. Bu arada sosyoloji de, özellikle Gökalp'in ölümünden sonra, Amerikan sosyolojisinin mikrososyoloji alanında kullandığı çok yeni ve çeşitli deneyleme (expérimentation) yöntem (metod) ve teknikleriyle büyük bir gelişme göstermiştir. Onun için Gökalp'in yolunda olanlar, Onun büyüklüğüne inananlar, Onun söylediklerini tekrarlamakla, gevelemekle değil, tıpkı Onun gibi, Batı dünyasının bugünkü yeniliklerini memlekete getirmekle, yaymakla, Onun devamcısı olmak şerefini kazanabilirler.